

Azizbek NAZAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b
E-mail: azizbek_888@mail.ru

O'zRFA Tarix instituti Eng yangi davr tarixi bo'limi boshlig'i, t.f.f.d.(PhD) M.Darmonova taqrizi asosida

ANALYSIS OF THE FUND OF THE TASHKENT BRANCH OF THE IMPERIAL SOCIETY OF ORIENTAL STUDIES (BASED ON THE FUND NA UZ I-361)

Annotation

In this article, 13 cases from the I-361 fund, stored in the National Archives of Uzbekistan of the Tashkent branch of the Imperial Society of Oriental Studies, were analyzed from the point of view of archival source research. Correspondence was also carried out about the opening of the society, information about Russian-native schools, the activities of language courses, living quarters and conditions were studied, and an analysis of archival documents relating to minutes of meetings and publishing was carried out.

Key words: The Turkestan General-governorate, Tashkent, Eurasia, Russian Empire, National Archive of Uzbekistan, fund, file, archive, madrasah, archival source study, document, letter, charter, protocol.

АНАЛИЗ ФОНДА ТАШКЕНТСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ОБЩЕСТВА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ (НА ОСНОВЕ ФОНДА НА УЗ И-361)

Аннотация

В данной статье были проанализированы с точки зрения архивного источниковедения 13 дел из фонда И-361, хранящегося в Национальном архиве Узбекистана Ташкентского отделения Императорского общества востоковедения. Также была проведена переписка об открытии общества, информация о русско-туземных школах, о деятельности языковых курсов, изучены жилые помещения и условия, проведен анализ архивных документов, касающихся протоколов собраний и издательского дела.

Ключевые слова: Туркестанское генерал-губернаторство, Ташкент, Евразия, Российская Империя, Национальный архив Узбекистана, фонд, дело, архив, медресе, архивное источниковедение, документ, письмо, устав, протокол

IMPERATORLIK SHARQSHUNOSLIK JAMIYATI TOSHKENT BO'LIMI FONDI TAHLILI (O'ZMA I-361 FONDI ASOSIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada Imperatorlik sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limining O'zbekiston Milliy arxivida saqlanuvchi I-361-fondidagi 13 ta yig'majild arxiv manbashunosligi nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Shuningdek, jamiyat ochilishiga oid yozishmalar, rus-tuzem maktablari haqidagi ma'lumotlar, til kurslari faoliyati, aholi yashaydigan xonadonlar va sharoitlar o'rganilishi, yig'ilish bayonnomalaridagi masalalar hamda nashr ishlariga oid arxiv hujjatlari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston general-gubernatorligi, Toshkent, Yevrosiyo, Rossiya imperiyasi, O'zbekiston Milliy arxivi, fond, yig'majild, arxiv, madrasa, arxiv manbashunosligi, hujjat, xat, nizom, bayonnom.

Kirish. Turkiston general-gubernatorligida tashkil etilgan ilmiy jamiyatlar avvalo o'lkada Rossiya imperiyasi davlatchiligini targ'ib etish va mustahkamlash vositasi sifatida vujudga kelgan. Markaziy va mahalliy imperiya amaldorlari ilmiy jamiyatlarni birlamchi vazifasi sifatida rus davlatchiligi manfaatlarini ta'minlashdan iborat deb bilishar edi. Bunda ular avvalo mahalliy aholi o'rtasida rus tili va madaniyatini targ'ib qilish orqali imperiya uchun sodiq fuqarolar qatlamini vujudga keltirishni ko'zlashar edi. Qolaversa, rus hukumatining o'lkadagi ma'muriy boshqaruvi ham O'rta Osiyo haqida iloji boricha tezroq ilmiy ma'lumotlarga ega bo'lishga qiziqardi. Bu maqsadlarni amalga oshirishda Imperatorlik sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi ham bir qancha tadqiqotlarni amalga oshirgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyatining Toshkent bo'limi tarixini tadqiq etilishiga to'xtalar ekan, tarixshunos B.V. Lunin: "Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi taqdiri ham turkistonshunoslik bilan shug'ullangan boshqa jamiyatlarga o'xshash bo'lgan u umuman unutilgan bo'lib, jamiyat haqidagi adabiyotlar faqatgina ma'lumotlar bilan chegaralangan"[1], deb ta'kidlaydi.

N.A. Mustafayeva o'z monografiyasida ilmiy jamiyat faoliyatini quyidagicha baholaydi: "Mustamlaka ma'muriyati tub aholining diniy va maishiy hayoti bilan bog'liq nazariy hamda amaliy tanishuvga erishish, musulmon diniy idoralari faoliyatini to'liq o'rganish maqsadida Islom diniga oid ko'pgina manbalarni rus tiliga tarjima qilish ishlarini amalga oshirdi. Bu ishlar mahalliy tilni chuqur bilgan N.I. Grodekov, M.A. Terentyev, V.P. Nalivkin, N. Likoshin, A. Kunn va boshqa rus sharqshunoslari tomonidan bajarilgan. Ammo bu qimmatli adabiyotlar ma'muriyatdagi mansabdorlarni u darajada qiziqtirgan emas"[2].

Turkistonda faoliyat yuritgan ilmiy jamiyatlarning arxiv fondlaridan ayrim tadqiqotlarda manbaviy turkumlashtirish masalalariga qisman e'tibor qaratilgan. Ammo jamiyatlarning arxiv fondlari bugungi kunga qadar hujjatshunoslik, arxivshunoslik va arxiv manbashunosligi nuqtai nazaridan kompleks tadqiq qilinmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy jamiyatlar nizomiga ko'ra jamiyat Turkiston general-gubernatori boshqaruvida bo'lgan hududlarni har tomonlama o'rganishga bo'lgan harakatlari aks etgan hujjatlar arxiv manbashunosligi nuqtai nazaridan o'rganildi. Chunki jamiyat o'z faoliyati davomida Imperiya davlatchiligini targ'ib etish va mustahkamlash uchun ko'plab ilmiy izlanishlarni amalga oshirgan. Ushbu hujjatlar yaxlit tarixiy tadqiqot sifatida shakllanmagan. Tadqiqotning asosiy maqsadi sharqshunoslikka oid fond hujjatlarini tahlil etish bo'lganligi sababli, arxivda saqlanayotgan sohaga doir yig'majildlar tashqi va ichki tahlil uslubida o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Imperatorlik sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limining faoliyati aks etgan ma'lumotlar O'zbekiston Milliy arxivi I-361-fondida saqlanadi. Fondga 1901 yil 14 martda tuzilgan bo'lim faoliyatiga doir hujjatlar jamlangan bo'lib, unda 1917 yilgacha ya'ni bo'lim o'z faoliyatini tugatgunga qadar ma'lumotlar mavjud. Bo'lim faoliyati asosan o'z a'zolari yig'ilishida turli ma'ruzalarni tashkillashtirish va olib borishdan iborat bo'lgan[3]. Fondga jamiyatning Nizomi, bo'limni tashkil etish masalasi bo'yicha Sharqshunoslik jamiyati va o'lka ma'muriyati bilan yozishmalar, bo'limning yig'ilish

bayonnomalari, yillik hisobotlari va sharq tillarini o'rganishga doir ma'lumotlar bor. Shuningdek bo'lim faoliyati hisoboti, til kurslari islom, vaqf, sharq tillari va boshqa masalalarga oid ilmiy izlanishlar haqida ma'lumotlar mavjud.

Arxiv manbashosligi nuqtai nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, I-361 fondida 1901–1917 yillar, ya'ni jamiyat faoliyat yuritgan davrga doir hujjatlar mavjud. Jami 13 ta yig'majildan iborat. Ular bir ro'yxatga kiritilgan. Fondagi saqlov birliklari 1 dan 13 gacha tartib raqamlari bilan belgilangan bo'lib, literli (harf bilan belgilangan) saqlov birliklari mavjud emas.

Fondagi birinchi raqamli yig'majild (jami 29 varaq) Sharqshunoslik jamiyatini tashkil etish va sharqshunoslik masalalariga oid asarlarni nashr qilishga oid bo'lib, tarkibida Imperatorlik sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limining ochilishi haqidagi (ko'chirib olingan) hujjat, Yevgeniy Matseyvskiy, N.P. Ostroumov xatlari, xullas Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limidan jo'natilgan va qabul qilib olingan xatlar bor[4].

Fondagi ikkinchi raqamli yig'majild (jami 49 varaq) Jamiyatning tashkil etilishi haqida va nizom deb nomlanib, tarkibida N.K. Shvedovning Turkiston general-gubernatori S.M. Duxovskoyga xati, Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati (ofis)ning tashkil etilishi va Toshkentda bo'lim ochilishi haqida hujjat, Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati (ofisi) nizomi, V.F. Oshanin tomonidan yozilgan ma'lumotnoma, Toshkent bo'limi ochilishi to'g'risida, Jamiyat nizomiga sharh, Toshkent bo'limi a'zolari ro'yxati va imzosi (xabar olganliklari to'g'risida), Turkiston general-gubernatorining N.K. Shvedovga xati, Jamiyat ochilishi haqida hisobot xati, Toshkent bo'limining dasturi, Nizom va a'zolar ro'yxati, xabarnoma, xatlar va yozishmalar bor[5].

Fondagi uchinchi raqamli yig'majild (jami 291 varaq) rus-tuzem maktablarida rus tili kurslarini tashkil etilishi haqida deb nomlanib, tarkibida xatlar, kvitansiyalar, yig'ilish bayonnomalari, o'qituvchilarning dars o'tganliklari uchun pul olganliklari to'g'risida tilxatlar, rus-tuzem maktablari haqida ma'lumotnoma, kechki rus tili kurslari haqida ma'lumotnoma, Turkiston general-gubernatorligi haqidagi maqolalar to'plami, N.K. Shvedovning Toshkentda tillarni o'rganuvchi oliy o'quv yurti ochish haqidagi xati, Kaspiyorti viloyatidan Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi kutubxonasiga kitob jo'natganligi to'g'risida ma'lumotnoma, Toshkentda ochilishi rejalashtirilgan sharq tillari instituti loyihasi nizomini ishlab chiqish bo'yicha tuzilgan komissiya yig'ilishi bayonnomasi, Kechki kurslar hujjatlari, rus-tuzem maktablarining ochilishi haqidagi hujjatlar, hisobot, xat va yozishmalar bor[6].

Fondagi to'rtinchi raqamli yig'majild (jami 10 varaq) Jamiyat yig'ilishlari bayonnomalari, mahalliy aholi o'rtasida bilimlarni tarqatish haqida deb nomlanib, tarkibida xabarnoma (1904 yil 5 oktabr kuni jamiyatning yig'ilishi haqida), Jamiyatning 1904 yil 27 noyabrda yig'ilish bayonnomasi, Yagelloning "Vechniye kursi dlya vzroslix tuzemnego" maqolasi va boshqa xatlar bor[7].

Fondagi beshinchi raqamli yig'majild (jami 101 varaq) xatlar, yozishmalar va hokozolar deb nomlanib, tarkibida Turkiston xarbiy topografiya bo'limi boshlig'ining YE.O. Matsevskiyga kartalar xaqidagi xati, Ayollar rus tuzem maktablarining hisoboti, Toshkent shahridagi erkaklar va ayollar o'quv yurtlari ma'lumotlari, Turkiston general-gubernatori devonxonasidan Yagelloga moliyaviy masaladagi xat, maktab madrasalar to'g'risida ma'lumotnoma, Kechki kurslarda o'qigan mahalliy talabalar haqida ma'lumot, ariza va boshqa xatlar bor[8].

Fondagi oltinchi raqamli yig'majild (jami 43 varaq) bayonnomalar deb nomlanib, tarkibida Til kurslari haqida ma'lumotlar, qoralama asl nusxadagi bayonnomalar mavjud.

Fondagi yettinchi raqamli yig'majild (jami 2 varaq) N.P. Ostroumovning K.K. Ivanovga Rossiya uchun musulmon masalalarining ahamiyati haqidagi ma'ruzasi deb nomlanib, tarkibida ushbu ma'ruza keltirilgan.

Fondagi sakkizinchi raqamli yig'majild (jami 17 varaq) vaqf masalalari bo'yicha yozishmalar deb nomlanib, tarkibida vaqfga oid adabiyotlar haqida, nashriyotdan xat, moliyaviy masala, bayonnoma nusxasi va boshqa shu kabi ma'lumotlar bor.

Fondagi to'qqizinchi raqamli yig'majild (jami 60 varaq)da til kurslari haqida ma'lumotlar deb nomlanib, tarkibida kechki kurslar haqida ma'lumotlar, islomshunoslik bo'yicha Toshkent harbiy yig'inida o'qilgan ma'ruzalar ro'yxati va ma'lumotlar, kitoblar almashinuvi to'g'risida ma'lumot, xabarnomalar va yozishmalar bor[9].

Fondagi o'ninchi raqamli yig'majild (jami 15 varaq) Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati (ofis) bilan N.P. Ostroumov yozishmalari deb nomlanib, tarkibida Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati N.P. Ostroumovdan O'rta Osiyoda islom dini bo'yicha Turkiston general-gubernatorligida nashr qilingan materiallardan nusxalar jo'natishini so'ragan xat, Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati N.P. Ostroumovga kitoblar yuborganligi uchun minnatdorlik xati, qoralama ariza va xatlar bor[10].

Fondagi o'n birinchi raqamli yig'majild (jami 5 varaq) "Mir islama" jurnalini nashr qilish bo'yicha yozishmalar deb nomlanib, tarkibida "Mir islama" jurnalini tashkil etish va uning tuzilishi haqidagi hujjat, N.P. Ostroumovga "Mir islama" jurnaliga chiqqan maqolalar uchun qalam haqi (75 rubl) to'lovi haqidagi hujjat, hamda N.P. Ostroumovning javob xatlari mavjud[11].

Fondagi o'n ikkinchi raqamli yig'majild (jami 2 varaq) Vestnik va Vostokovedeniya haqida deb nomlanib, tarkibida N.P. Ostroumovning N.K. Shvedovga xati, hamda jurnalning birinchi 9 ta sonini Toshkentga yuborilishi[12] haqidagi hujjatlar bor.

O'n uchinchi raqamli yig'majild esa (jami 4 varaq) Yevrosiyo xalqlarining kelib chiqishiga oid oriy nazariyasi haqida ma'lumotlar mavjud[13].

Arxiv hujjatlaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Imperatorlik Sharqshunoslik jamiyati Rossiya imperiyasi Moliya vazirligining tashabbusi va tasdig'i bilan 1900 yil 29 fevralda ta'sis etilgan. 1904 yil 27 noyabr kuni yig'ilish bayonnomasida Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limining tashkil etilganidan keyingi 3 yillik faoliyati to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu hisobotda Toshkentning katta yoshlilar uchun ochilgan kechki kurslarida rus tilini o'rganish samara berganligi ta'kidlangan. Ammo bo'lim ruslar orasida ham sharq tillarini o'rgatgan.

Mahalliy tillarni o'rganish masalasi mintaqaning harbiy muassasalariga ham, fuqarolik institutlariga ham tegishli bo'lgan. Shu bilan birga boshqa muassasalarga ham mahalliy tillarni o'rganish majburiy qilib belgilangan. Shu munosabat bilan o'quv xonalari ajratilgan, u yerda o'qituvchi va o'quvchilarga xalaqit bermagan holda ba'zan harbiy majlislar ham bo'lib turgan.

Yig'ilishda bo'lim a'zolarining kam sonli ekanligi aytib o'tilib, Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi taqdiri bilan qiziquvchi ko'ngillilar va hudud rahbarlari keyingi umumiy yig'ilishga taklif etilgan[14].

Yig'ilish bayonnoma hujjatida qayd etilishicha, kengash a'zosi Saidkarim Saidazimboyev mahalliy maktablarda rus tilini yaxshi o'rgangan o'quvchilarning ko'pligini aytib, o'qishni davom ettirishlari uchun o'rta o'quv yurti yo'qligini bildirgan. Kengash bu bayonotni ma'qullagan, lekin mahalliy aholi uchun o'sha paytgacha qilingan ishlardan qoniqish kerakligini ta'kidlagan[15].

Yuqorida keltirilgan yig'ilish ma'lumotlaridan shuni aytish mumkinki, jamiyat asosiy e'tiborini tub aholi uchun rus tilini o'rgatishga, hamda o'lka vakillaridan jamiyat uchun nafi tegadigan a'zolarini ko'paytirishga harakat qilgan.

Imperatorlik sharqshunoslik jamiyatining Toshkent bo'limi (I-361) fondining 7, 9 va 10-yig'majildlarida o'lkadagi imperiya manfaatlariga uchun xizmat qilgan til kurslari faoliyati hamda jamiyat tomonidan bajarilgan ishlar natijalari aks etgan ma'lumotlar mavjud. Xususan, ushbu fondning 7-yig'majildida N.P. Ostroumovning Rossiya uchun o'lkadagi musulmon aholining madrasa ta'limi, sharq tillarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlariga bag'ishlangan ma'ruzasi keltirilgan. Aynan, shu fondning 9-yig'majildida islomshunoslik bo'yicha Toshkent harbiy yig'inida o'qilgan ma'ruzalar saqlanib qolgan[16].

Bo'lim 1901 yildan 1907 yilgacha Toshkent shahridagi beshta rus maktabida Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi va Sharqshunoslik jamiyati kengashi tomonidan ajratilgan mablag' hisobiga rus tili kurslari ochilgan. Ushbu kurslar juda katta muvoffaqiyatga erishgan. Mahalliy aholidan rus tilini o'rganishni istaganlar orasida yoshi kattalar ko'pchilikni tashkil etgan. Shu yillar oralig'ida N.A. Ivanov, N.P. Ostroumov, A.A. Divayev va boshqalarning 50 dan ortiq kitob va risolalari bo'limga sovg'a sifatida qabul qilingan. N.P. Ostroumov boshchiligidagi maxsus komissiya madrasalarda rus tilini o'rgatishni joriy etish va Toshkentda sharq tillar bo'yicha ta'lim muassasalarini tashkil etish masalalarini o'rganib chiqishgan. Bo'lim Toshkentda tijorat o'quv muassasasini tashkil etishga uringan[17], lekin bu masalalar ijobiy hal etilmagan.

1909 yil 14 sentabrda Turkiston general-gubernatoriga yo'llagan xatda Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limining 8 yillik faoliyati haqida to'xtalgan. Xususan, 1902–1903 yillarda turkiy va fors tillarini o'rganishni istaganlar uchun kechki kurslarni tashkil qilishgan. Sharq tillari kurslari pullik bo'lgan va til o'rganishni istaganlarning mablag'i yetishmaganligidan tez orada yopilgan[18].

I-361-fond 1-ro'yxat 5-yig'majildida aholi yashaydigan xonadonlar va sharoitlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Hujjatdagi ma'lumotlarga ko'ra, mahalliy binolarning yevropaliklar tomonidan sanitar-gigiyena talablariga javob bermasligi aytib o'tilgan. Mahalliy binolar kamdan-kami derazaga ega, eshik yoki darchalar orqali yoritilgan. Hatto kichkina xonalarda ham 2 yoki 3 tadan tashqi havoning oqimini ta'minlaydigan darchalar qo'yilgani toza havoni saqlash uchun qulay bo'lgan, ammo boshqa tomondan ba'zi noqulayliklar tug'dirgan. Qishda va kech kuzda tashqi havoning keskin pasayishi bilan eshik va darchalar qog'ozlar yordamida yopilgani ham qoniqarsiz deb topilgan, chunki qog'oz tashqi tomondan sovuqdan juda oz himoya qiladi, boshqa tomondan hurug'likni kam o'tkazadi. Mahalliy aholi uylarini isitish uchun sandaldan foydalanishgan[19].

Ayrim hujjatlardan ma'lum bo'lishicha, maktab o'quvchilarining yoshi har xil bo'lgan. Odatda 7-8 yoshdan 16 yoshgacha, lekin maktabda hatto 4 yoshli bolalar ham bo'lgan. Ular qarovchisi yo'qligi sababli akasi yoki opasi bilan kelib ketishgan. Maktablarda 16 yoshdan kattalar ham uchrab turgan, ular odatda mudarrisga o'qitishda yordam berishgan[20].

Barcha mahalliy maktablarda maktab qoidalari bir xil bo'lgan. O'quvchilar ertalab 8 dan 9 gacha yig'ilib, 2-3 soatgacha dars o'qishgan. Eng yosh o'quvchilar tushdan keyin uyiga ketishgan, kattalar esa tanaffusdan keyin o'qishni davom ettirishgan. Maktablardagi ma'lum bir o'quv kursi va o'quvchilarning aniq soni bo'lmagan. O'qituvchi maktabga bitta kitobni o'rgatishga borgan, ikkinchi kitobga o'tish uchun ota-ona o'qituvchiga oz miqdorda pul to'lagan. Bu miqdor ota-onalarning moddiy ahvoriga qarab 20 tiyindan 2 rublgacha o'zgarib turgan. O'qituvchilarning o'quvchilarga bo'lgan munosabati yaxshi bo'lgan[21]. Maktab binolari ham mahalliy uylar kabi qurilgan.

Xulosa va takliflar. 1901 yildan 1917 yilgacha faoliyat olib borgan Sharqshunoslik jamiyatining Toshkent bo'limi ilmiy ishlarni o'rganish va chop etishdan tashqari, vaqti-vaqti bilan sharq tillarini o'rganish bo'yicha o'qishlar tashkil etish, sharqshunoslik buyicha ma'ruzalar qilish, ko'rgazmalar tashkil etish vazifalarini bajargan. Jamiyatning a'zolari N.P. Ostroumov, G.M. Gramenitskiy, N.G. Mallitskiy, I.I. Krauze, I.D. Yagello, M.I. Brodovskiy tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan.

Barcha turdagi faoliyat kursatayotgan jamiyat a'zolari tadqiqot olib borish bilan birga o'lkadan to'plangan noyob sharq qo'lyozmalari va moddiy boyliklarni Rossiyaga jo'natishda asosiy yordamchi bo'lib xizmat qilishgan.

Sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi faoliyati va tarixini tadqiq etish O'rta Osiyoda sharqshunoslik sohasi tarixini o'rganish uchun asos bo'ladi.

Imperatorlik sharqshunoslik jamiyati Toshkent bo'limi tomonidan o'lkada olib borilgan tadqiqotlar asosan mustamlakachilik siyosatini mustahkamlash maqsadida amalga oshirilgan. Lekin mustamlaka davri bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun jamiyat tadqiqotlar natijalari aks etgan qimmatli hujjatlar qoldirilgan. Bu hujjatlarni manba sifatida tavsiflashimiz mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

ADABIYOTLAR

1. Лунин Б.В. Научные общества Туркестана и их прогрессивная деятельность. Конец XIX–начало XX в. – Ташкент, 1962. – С. 126.
2. Мустафаева Н.А. XX асрда Ўзбекистонда маданият ва тафаккур. Тарихшunoslik тахлили. – Тошкент: Navro'z, 2014. – Б. 78.
3. Центральный государственный исторический архив УзССР. Путеводитель / Сост. Агафонова З.И., Халфин Н.А. – Ташкент, 1948. – С. 144.
4. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 1-йиғмажилд, 3-варақ.
5. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғмажилд, 1-36-варақлар.
6. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 3-йиғмажилд, 59-286-варақлар.
7. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 4-йиғмажилд, 1-4-варақлар.
8. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 5-йиғмажилд, 5-87-варақлар.
9. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 9-йиғмажилд, 18, 29-35-варақлар.
10. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 10-йиғмажилд, 1-2-варақлар.
11. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 11-йиғмажилд, 1-5-варақлар.
12. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 12-йиғмажилд, 2-варақ.
13. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 13-йиғмажилд, 1-4-варақлар.
14. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 4-йиғмажилд, 2-орқа варақ.
15. Nazarov, A. Y. (2021). Classification Of Documents Of Turkestan Scientific Societies Kept In The National Archive Of Uzbekistan. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CURRENT RESEARCH CONFERENCES (pp. 9-12).
16. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 9-йиғмажилд, 30-34-варақлар.
17. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 10-йиғмажилд, 7-8-варақлар.
18. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 10-йиғмажилд, 6-варақ.
19. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 5-йиғмажилд, 20-орқа варақ.

20. Назаров, А. (2023). ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИДА ИЛМИЙ ЖАМИЯТЛАР: ТАРИХШУНОСЛИК ТАҲЛИЛИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/6).
21. ЎзМА И-361-фонд, 1-рўйхат, 5-йиғмажилд, 22-орқа varaқ.